

YUSUF AĞA KÜTÜPHANESİNDE HADİSE DAİR ÖNEMLİ YAZMA ESERLER

Dr. Mehmet EREN*

Konya tarihte Selçuklu Devletinin pâyitahtı olarak önem arz ettiği gibi, aynı zamanda bir ilim ve kültür merkezi özelliğiyle de meşhur olmuştur. Onun bu özelliğini gösteren en iyi maddî deliller zengin kütüphaneleridir. Bunlardan birisi de Yusuf Ağa kütüphanesidir. Bu kütüphanede Selçuklu dönemindeki ilmî canlılığı görmemizi sağlayan yüzlerce yazma eser bulunmaktadır. Öyle ki İslâm âleminin her tarafında telif edilmiş olan kitapların bir nüshası da Konya'ya gelmektedir. Hattâ tâ Endülüs (İspanya)'te yazılan eserlerin nüshaları bile kısa zamanda buraya ulaşmıştır.

Bu ilmî canlılıkta şüphesiz devrin iki büyük âlimi olan Celâleddin Rûmî ile Sadreddin Konevî'nin katkıları büyüktür. Konya, kütüphanelerinde bulunan eşsiz eserlere büyük ölçüde bu iki ilim ve gönül erinin gayretleri ile kavuşmuştur. Özellikle Yusuf Ağa kütüphanesindeki İslâmî ilimlere dair eserlerin büyük bir kısmını Sadreddin Konevî'nin vakfettiği kitapların oluşturduğunu görmekteyiz. O, bilhassa Suriye'deki muhaddislerle ilişki içinde olduğu gibi, tasavvufta yolunu takip ettiği İbn Arabî'nin eserlerine de büyük önem vermiştir. Böylece Hadis ve Tasavvuf ilim dalında büyük zengin bir kütüphaneye sahip olmuş, ayrıca kitaplarını kendinden sonra gelenler için vakfetmek suretiyle ilim âlemine büyük bir hizmet sunmuştur.

Yusuf Ağa kütüphanesindeki birçok kitabın üzerinden onun vakfi olduğuna dair bir yazı görülmektedir. Bu yazılarda kullanılan ifade genellikle şöyledir: Bu eseri, Sadreddin Ebü'l-Me'âlî Muhammed b. İshâk b. Muhammed bütün müslümanların yararlanması için kabri yanında inşa

---

* Selçuk Üniversitesi İlahiyât Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı

edilmiş olan kütüphaneye vakfetmiştir... Eser, kütüphaneden ancak kıymetli ve sağlam bir rehin karşılığında çıkarılabilir. Bundan sonra şu mealdeki âyet yazılmaktadır: "Kim işittikten sonra vasiyeti değiştirirse, günahı onu değiştirenlerin boynunadır. Şüphesiz Allah işitendir, bilendir" (Bakara 2/181)

İslâmî ilimlere dair önemli kaynakların orijinal yazma nüshaları bulunan Yusuf Ağa kütüphanesinin gereken ihtimamı gördüğünü maalesef söyleyemiyoruz. İslâm kültürünün sahip olduğu kitapların dünya kütüphanelerindeki yazma nüshalarını kaydeden Brockelmann'ın GAL'ı ve Fuad Sezgin'in GAS'ı bu kütüphaneyi almamaktadır. Dünya kütüphanelerindeki Hadis'e dair yazma eserler için son yıllarda Ürdünde üç cilt halinde hazırlanmış olan el-Fihrisü'-Şâmil'e de Yusuf Ağa'nın fihristi dahil edilmemiştir. Bu kütüphanede bulunan Hadis'e dair eserlerin tespitini seneler önce Ali Osman Koçkuzu hocamız yapmıştır. Daha sonra Bilal Saklan hocamız oradaki yazma-matbû hadis eserlerinin tanıtım ve tavsiflerini geniş bir doktora semineri olarak hazırlamıştır. Arkadaşımız Fikret Karapınar Bilal beyin bu çalışmasını Ürdün'e göndermiştir. İnşâallah ilim âlemi bundan sonra kütüphanedeki eserleri daha iyi tanıma fırsatına kavuşacaktır.

İlâhiyât Fakültesinde göreve başladığım yıl Ali Osman Koçkuzu hocamızın tavsiyesi üzerine önceden yapılan çalışmaları kullanarak Yusuf Ağa kütüphanesindeki hadis kitaplarını incelemiştim. O zamandan beri tespit ettiğim belirli sayıda kitabın ayrıca üzerinde durmak istiyordum. İşte bu makale o düşüncenin ürünü olarak ortaya çıkmış bulunmaktadır. Kitapları belirlemedeki kıstasımız, onların hicri 7. asrın sonuna kadar yazılmış / istinsah edilmiş olmasıdır. Kitapları müelliflerinin vefat tarihlerine göre kronolojik olarak sıralayacağız. İnceleyeceğimiz bu eserler Hadis ilminin önemli kaynaklarıdır. Yazma nüshalarının müellif hattı veya müellife yakın zamanda istinsah edilmiş olması-ehlince malum olduğu gibi- onların kıymetlerini bir kat daha artırmaktadır. Bunlar arasından bazılarının müelliflerini tespit etme ve kitabın özelliklerinden bahsetme şeklinde verdiğimiz bilgilerin de faydalı olacağı kanaatimizi belirterek kitaplara geçiyoruz.

1. Ebû 'Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm (224/839), Ğarîbü'l-Hadîs

Ebû 'Ubeyd'in bu kitabı Ğarîbü'l-Hadîs ilim dalının ilk ve en önemli eserlerinden biri olup, sonraki müelliflerin tamamı bu alanda onu kaynak olarak kullanmışlardır. İşte bu kıymetli eserin bazı cüzleri 4874 numaralı

koleksiyon içinde bulunmaktadır. Dört ayrı kitaptan bazı kısımları ihtiva eden bu kolleksiyonun ikinci eserini Ğarîbü'l-Hadîs'in 6, 8, 9, 10, 11, 12, 13 ve 14. cüzleri oluşturmaktadır. Bu cüzler hicrî 5. asır (440?) yazmalarından olup, her birinin başında semâ kayıtları mevcuttur.¹ Buna göre nüsha, Da'lec b. Ahmed tarafından Ali b. Abdülazîz kanalıyla eserin müellifi Ebû 'Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm'dan rivâyet edilmiştir.²

Kâsım b. Sellâm'ın bu alanda el-Ğarîbü'l-Musannef adında ikinci bir eseri daha vardır. Bu kitabını da kendisinden Ebû'l-Hasen Ali b. Abdullah et-Tûsî rivâyet etmiştir.³ Meşhur dilcilerden Ebû Bekr b. Düreyd ile İbnü'l-Enbârî'nin şu sözleri Ebû 'Ubeyd'in bu iki eserinin önemini gayet güzel ifade etmektedir: "el-Elfâz kitabı sermayedir. Islâhu'l-Mantık kitabı sermayedir. İbn Kuteybe'nin Edebü'l-Kâtib'i sermayedir. Ebû 'Ubeyd'in el-Ğarîbü'l-Musannef'i sermayedir. Yine onun Şerhu Ğarîbi'l-Hadîs'i de sermayedir."⁴

Ğarîbü'l-Hadîs'in, 7. cüzü hariç, 6.- 10. cüzlerini ihtiva eden bu nüsha toplam 98 (1^a-98^a) varaktır. Altıncı cüz Peygamber (a.s.)'in yolculuğa çıkmak istediği zaman *Allâhümme innâ ne'ûzü bike min ve'asî's-sefer...* duasıyla başlamakta ve 14. cüz de *Üktülû şüyûha'l-müşrikîn ve'stahyû şerhahüm...* hadisiyle sona ermektedir.⁵

2. Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî (256/870), el-Câmi'u's-Sahîh

Yusuf Ağa kütüphanesinde Sahih-i Buhârî'nin tamamını veya bir kısmını ihtiva eden toplam 12 yazma nüshası vardır. Bunlardan iki tanesinin istinsah tarihi bizim incelediğimiz döneme âittir. 6804 numarada kayıtlı olan nüsha h. 552 yılında Muhammed b. Ma'mer tarafından istinsah edilmiştir. 258 varak olan nüsha 21 satır ve 23 x 17 cm.

¹ Eserin muhtelif kütüphanelerdeki yazma nüshaları için bkz. el-Fihrisü's-Şâmil II, 1131.

² Kitabın Ali b. Abdülazîz'e kadar olan rivâyet silsileleri için bkz. İbn Hayr, Fihrist s. 186-187.

³ İbn Hayr, 327, 328.

⁴ İbn Hayr, 336.

⁵ Matbu nüshada bu kısım 1. cilt 219. sayfadan 3. cilt 16. sayfaya kadar olan bölüme tekabül etmektedir.

ebadındadır. Yazısı eski ve kısmen noktasızdır. Başında ve sonunda semâ kayıtları bulunan nüshanın sonundaki ferağ kaydından 4. cildin ve eserin bittiği anlaşılmaktadır.⁶

Ali b. Muhammed Yûnînî (701/1302)'den önce yazılmış olması sebebiyle bu nüsha hayli önemi hâiz olsa gerek. Çünkü Yûnînî, Firebrî rivâyetini esas alan nüshaları birleştirerek şu anda mevcut olan Sahîh-i Buhârî metnini hazırlamıştır.

5555 numarada kayıtlı diğer nüsha ise Yûnînî nüshası esas alınarak Muhammed b. Abdülmecîd tarafından h. 669'da istinsah edilmiştir. Müzelik diyebileceğimiz şahâne bir hattı olan 599 varaklık bu nüsha, 35 satır ve 38 x 26,5 cm. ebadındadır.⁷ Sayfa kenarlarında küçük harflerle okunaklı bir şekilde yazılmış nüsha farkları vb. hususlarda kısa açıklamalar bulunmaktadır.

Sahîh-i Buhârî'nin Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf el-Firebrî (320/932) rivâyeti, Buhârî'nin kâtibi olan Ebû Ca'fer Muhammed b. Ebî Hâtim'in nüshasına dönen bir asıl nüshaya dayanır. Firebrî bunu Buhârî'den iki kere semâ etmiştir. Fakat sonradan Firebrî nüshasından istinsah edilen nüshalar arasında büyük farklılıklar ortaya çıkmıştır. Nihayet Yûnînî bugün mevcut olan metni hazırlamıştır. Her ne kadar Sezgin: "Öyle anlaşılıyor ki Sahîh-i Buhârî'nin Firebrî rivâyetinin dışındaki dört rivâyet maalesef kaybolmuştur"⁸ diyorsa da, kaynaklarda İbrâhîm b. Ma'kîl en-Nesefî (295/907) rivâyetinin Endülüs ve Kuzey Afrika'da meşhur olduğu görülmektedir.⁹

---

⁶ Saklan Bilal, Konya Yusufâğa Kütüphanesinde Mevcut Hadis İle İlgili Yazma-Matbû Eserler s. 5. Muhtelif kütüphanelerdeki Sahîh-i Buhârî yazmaları için bkz. el-Fihristü's-Şâmil I, 493-565.

⁷ Saklan, 6.

⁸ Sezgin Fuad, Geschichte (trc. Mahmûd Fehmî - Fehmî Ebü'l-Fadl, Târîhu't-Türâsi'l-'Arabî) I, 176.

⁹ Kâdî 'Iyâz, el-Ğunye s. 35; İbn Hayr, 97. Buhârî kitabının "Ahkâm" bölümünün başından itibaren sonuna kadar olan kısmının rivâyeti için Nesefî'ye icâzet vermiştir. Buna göre Firebrî rivâyetinde Nesefî rivâyetine göre dokuz varaklık kadar bir fazlalık olmaktadır.

Sahîh-i Buhârî'yi Firebrî'den birçok kişi rivâyet etmiştir.¹⁰ Bunların nüshaları arasındaki farklılıkları gören Yûnînî, İbn Mâlik'in yardımı ile kendi nüshasını Ebû Zerr el-Herevî, el-Asîfî, İbn 'Asâkir ve Ebû'l-Vakt'ten sema edilmiş olan nüshalar ile mukâbele ederek eserin sahih bir metnini meydana getirmiştir.¹¹

3. Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî (279/892), Menâkıbu'r-Rasûl ve Şemâilühü's-Şerîfe

Adı değişik şekillerde söylenen ve kısaca Tirmizî'nin Şemâil'i olarak bilinen bu eserin 6975 numarada kayıtlı nüshası h. 680'de Yahyâ b. Ahmed es-Savvâf tarafından istinsah edilmiştir. 113 varak olup, 14 satır ve 19 x 14 cm. ebadındadır.¹²

Eseri müellifi Tirmizî'den rivâyet eden büyük bir Müsned'i olan Ebû Sa'îd el-Heysem b. Küleyb b. Süreyc b. Ma'kıl eş-Şâşî et-Türkî (335/946)'dir.¹³ Nüshanın başındaki semâ kaydında da el-Heysem'in onu Tirmizî'den rivâyet ettiğini görmekteyiz. Kitap, *Mâ câe fî halkı Rasûlillâh (a.s.) bâbı* ile başlamakta ve *fî rü'yeti Rasûlillâh (a.s.) fi'l-menâm* babı ile sona ermektedir. Tirmizî kitabının sonunda Abdullah b. el-Mübârek'in: "Hâkimlik görevine dâçar olduğun zaman esere (öncekilerden nakledilen haber) yapış" sözü ile İbn Sîrîn'in: "Bu hadis (ilmi) dindir. O halde dininizi kimden öğrendiğinize dikkat edin" sözlerini senetli olarak nakletmiştir. Nüsha üzerine ve sayfa boşluklarına küçük yazılarla çok sayıda açıklama doldurulmuştur.

İbrahim b. İbrahim el-Lekkânî (1041/1631) Behcetü'l-Mehâfil adlı eserinde Tirmizî'nin Şemâil'inde geçen şahısları tanıtmıştır. O, şahısları Şemâil'in elli babına göre o sırayla tertip ederek haklarında bilgi verdikten

¹⁰ Bunlardan meşhur olanlar için bkz. İbn Hayr, 95-97.

¹¹ Sandıkçı Kemal, Sahîh-i Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar s.13, dn. 1.

¹² Diğer nüshaların tavsifi için bkz. Saklan, 67. Muhtelif kütüphanelerdeki yazmaları için bkz. Sezgin I, 245-246.

¹³ İbn Hayr, 150-151; İbn Hacer, el-Mecma'u'l-Müessis II, 18. eş-Şâşî hakkında bkz. İbn Nukta, et-Takyîd s. 479; Zehebî, Tezkiretü'l-Huffâz III, 848-849. eş-Şâşî'nin Müsnedinin yazması için bkz. Sezgin I, 295.

sonra, *Tenbîh* başlıkları altında isimlerin okunuşlarını açıklamış ve Şemâil'in nüsha farklılıklarına da işaret etmiştir.¹⁴

**4. Ebû Abdullah Muhammed b. Ali el-Hakîm et-Tirmizî
(295/907 veya 320/932), Nevâdirü'l-Usûl fi Ehâdisü'r-Rasûl**

6779 numarada kayıtlı nüsha, h.7. asırda Muhammed b. Hasen tarafından istinsah edilmiştir. Yazısı oldukça eski 269 varaklık nüsha 23 satır ve 23,5 x 18 cm. ebadındadır.¹⁵

291 asıldan oluşan kitap üç büyük cilttir (sifr).¹⁶ Hakîm-i Tirmizî bu kitabı için "asıl" adını verdiği 291 konu başlığı tespit etmiş, bu başlıkların her birinin altında bir hadisin şerhini yaparak başlığa uygun sonuçlara ulaşmaya çalışmıştır. Onun bu eserinde gayesi hadis rivâyet etmek değil, belirlemiş olduğu konuları açıklamak ve temellendirmektir.¹⁷

Hakîm-i Tirmizî h. 285 yılında Neysâbûr'a gelmiş, oranın âlimleri kendinden rivâyet etmiştir. Süleimî'nin dediğine göre, Hatmü'l-Vilâye ve 'İlelü's-Şerî'a adındaki eserlerini yazması sebebiyle Tirmiz'den onu sürmüşlerdir. Bunun üzerine Belh'e gelmiş, oranın halkı kendisine sahip çıkıp iyi davranmıştır.¹⁸

Hakîm'in Nevâdirü'l-Usûl'ünde ve diğer kitaplarında muteber olmayan birçok rivâyet bulunmaktadır. Bunun sebebi kendisinin şu sözleriyle açıklanmaktadır: "Ben hiçbir şeyi düşünüp-taşınarak ve şu şu kitapları var denmesi için yazmadım. Lâkin bunları, zor ve sıkıntılı anlara düşüğüm zamanlar teselli bulmak için kaleme aldım" Bu sözlerden anlaşıldığına göre onun eserleri müsvedde halinde yazılmış, bu yüzden de

¹⁴ Eserin 1037'de müellif hattı olan 189 varaklık yazma nüshası Süleymâniye ktp. Giresun Yazmaları nr. 1025'tedir.

¹⁵ Saklan, 56. Muhtelif kütüphanelerdeki yazmaları için bkz. el-Fihrisü's-Şâmil III, 1714-1715.

¹⁶ el-Kettânî, er-Risâletü'l-müstatraf s. 56-57.

¹⁷ Abdülfettâh Bereke, "Hakîm et-Tirmizî" Diyânet İslâm Ansiklopedisi XV, 198.

¹⁸ Zehebî II, 645.

tekrar kontrol edilmeye, gözden geçirilmeye ve tashihe muhtaç olarak kalmıştır.¹⁹

5. Ebû Hâtim Muhammed b. Hıbbân el-Büstî (354/965), es-Sünen fi'l-Hadîs

Kitabın başında bunun Ebû Hâtim es-Sicistânî'nin eseri olduğu şeklinde yapılan açıklama önce bu şahsın kim olduğu hususunda bizde şüphe uyandırmıştı. Fakat çok geçmeden kitabın muhtevsından onun İbn Hıbbân'ın Sahîh'i olduğunu fark ettik. İbn Hıbbân'ın künyesi Ebû Hâtim olup, kendisi de eserlerinde bu künyesini kullanmaktadır. Öyle anlaşılıyor ki o "İbn Hıbbân" olarak daha sonraları meşhur olmuştur. Bu yüzden zaman zaman onun Ebû Hâtim künyeli başka âlimlerle karıştırıldığını görmekteyiz.

İbn Hıbbân'ın Sahîh'i olarak meşhur olan bu esere kendisinin et-Tekâsîm ve'l-Envâ' adını verdiği bildirilmektedir. Beş cilt olan eser değişik bir tertiple kaleme alınmıştır. Bilinen iki tasnif metodu olan fıkıh bablarına veya sahâbî râvîlere göre düzenlenmemiştir. Alimlerin alışık olmadığı bir tertibe sahip olduğu için onda aranılan bir hadisi bulmanın zorluğuna işaret edilmiştir.²⁰ Bu orijinal tertibi ilk defa İbn Hıbbân'ın uyguladığı, daha sonra da başka bir âlimin bu tertiple eser yazmadığı bilinmektedir.

Yusuf Ağa kütüphanesinde bu kıymetli eserin eksik bir yazma nüshası mevcuttur. 5487 numarada kayıtlı kitabın başından ilk on vараğı İbnü'l-Harrât'ın Muhtasarı'l-Ahkâm'ının mukaddimesinden itibaren baş kısmıdır. Bundan sonra ikinci kitap olarak İbn Hıbbân'ın bu eseri bulunmaktadır. 108 varak olan nüsha, 17 satır ve 25 x 18 cm. ebadındadır.²¹

---

¹⁹ Şa'rânî, et-Tabakâtu'l-Kübrâ I, 91; Dehlevî, Büstânü'l-Muhaddisîn (trc. A. Osman Koçkuzu) s.121.

²⁰ el-Kettânî, 20.

²¹ Saklan, 66. İbn Hıbbân'ın Sahih'ini kendisinden Ebü'l-Hasen Muhammed b. Ahmed b. Hârûn ez-Zevzenî rivâyet etmiştir (İbn Hacer I,105-106, II, 133). İbn Hıbbân'ın Sahîh'inin tam bir yazma nüshası günümüze ulaşmamıştır. Değişik kısımlarından ulaşan eksik yazma nüshaları için bkz. Sezgin I, 307; el-Fihrisü's-Şâmil III, 1456-1457.

Nüshanın başında adı "Kitâbü's-Sünen li Ebî Hâtim" şeklinde kaydedildikten sonra, içinde Hadis ilminden bahislerin olduğuna işaret edilmiş ve Şeyh'in hattıyla olduğu söylenmiştir (v.1^a). Burada Şeyh'ten kasıt herhalde Sadreddin Konevî'dir. Çünkü kütüphanedeki hadise dair eserlerin bir çoğunun olduğu gibi bu kitap da onun vakfettiği eserlerdendir. Kitabın başında bu nüshanın hicrî 7. asırda yazıldığına işaret edilmektedir.

Önce mukaddimeden kısa bir bölüm yazılarak, sayfanın geri kalan kısmı boş bırakılmış (v. 1^b), sonra karşı sayfaya "safların düzeltilmesi" ile ilgili hadisin işlendiği kısım konmuştur (v. 2^a). Daha sonra tekrar mukaddimeden başlanarak eser tam olarak istinsah edilmiştir (v. 2^b den itibaren).

İbn Hibbân uzun mukaddimesinin sonlarına doğru kitabını yazış gayesini "sahih rivâyetleri en kolay şekilde öğretmek" olarak açıklamış ve bunları kitabında beş kısım halinde işleyeceğini bildirmiştir. Bu beş kısım şunlardır: 1. Evâmir: Allah'ın kullarına emrettikleri 2. Nevâhî: Allah'ın kullarına yasakladıkları 3. Ahbâr: Bilinmesine ihtiyaç duyulanlardan haber verdikleri 4. İbâhât: Yapılması mubah olanlar 5. Ef'âlü'n-Nebî: Sırf Peygamber (a.s.)'e has olan fiiller. İbn Hibbân bu beş kısımdan herbirinin kendi içinde bir çok çeşide (nev'-envâ') ayrılacağını ve herbir nev'de çok önemli bilgilerin söz konusu olduğunu bildirerek mukaddimesini bitirmiştir (v. 3^b - 4^a)

İbn Hibbân, "sünen" in yukarıda sayılan beş kısmından ilk kısım olan Evâmir'in 110 nev'e ayrıldığını tespit ettiğini belirterek, sırasıyla onlara dair sahih rivâyetleri incelemeye başlamıştır. Bu nüsha, *Innellâhe azze ve celle lâ yü'azzibü min 'ibâdihî illâ el-mâride'l-mütemerred* hadisi ile sona ermektedir (v. 108^b).

6. Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer b. el-Heysem el-Enbârî (360/971), el-Müntekâ min Hadîsihî

Ebû Bekr b. Ebi'l-Heysem diye bilinen bu âlim sika bir muhaddis olup Ğunder lâkabı ile meşhurdur.²² Zamanında "Bağdâd'ın Müsnidi"

²² Ğunder lâkaplı dokuz muhaddis vardır. Bunlardan Ebû Nu'aym el-İsbehânî'nin hadis rivâyet ettiği Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer b. el-Huseyn el-Bağdâdî h. 370'de vefat etmiştir. Adı, baba adı ve nispeti aynı olan diğeri Ebû Bekr el-Fâmî olup h. 360'da vefat etmiştir. (Zehebî III, 960-961, 963) Uzun ömürlü olup 96 sene yaşayan ve Ebû Sa'îd b. Abdülvehhâb er-Râzî'nin

olarak tanınmaktadır. Hocalarından aldığı hadisleri için kendisi adına yapılmış olan Küçük ve Büyük olmak üzere iki tane Müntekâ'sı (Seçmeler) vardır. İbn Hacer'in belirttiğine göre küçüğünde 11, büyüğünde ise 36 hadis bulunmaktadır.²³

İşte bu muhaddisin hocalarından aldığı hadislerden Hâfız Ömer el-Basrî'nin seçtiklerinden oluşan iki cüzlük yazma nüsha 7838 numarada kayıtlı koleksiyonun içinde onuncu kitap olarak yer almaktadır.

Nüsha Sadreddin Konevî'nin hattıyla h. 640'ta Halep'te istinsah edilmiştir. Rivâyet kaydından bu nüshayı müellifi Ebû Bekr b. Ebü'l-Heysem'den Ebû Bekr el-Berkânî ile Ebû Nu'aym el-İsbehânî'nin rivâyet ettiği anlaşılmaktadır. Sadreddin Konevî (Ebü'l-Meâlî Muhammed b. İshak b. Muhammed b. Yusuf b. Ali) de onu Şemsüddîn Ebü'l-Haccâc Yûsuf b. Halîl b. Abdullah ed-Dimeşkî'den semâ etmiştir.²⁴ Birinci cüzü 194-205, ikinci cüzü ise 206-217 varaklar arasında olan nüsha, 29 satır ve 24,5 x 18,5 cm. ebadındadır.²⁵ İki cüzün sonunda da Yûsuf b. Halîl b. Abdullah ed-Dimeşkî (648/1250)'nin bu cüzleri kendinden semâ edenler için icâzet yazısı vardır.²⁶

7. Ebû 'Ubeyd Ahmed b. Muhammed el-Herevî (401/1011) el-Cem'û Beyne'l Ğarîbeyn: Ğarîbi'l-Kurân ve Ğarîbi'l-Hadîs

Ğarîbü'l-Hadîs ilim dalında ihtiva ettiği hadislerin isnatlarını hafzetmiş olan kitapların ilki herhalde Herevî'nin bu eseridir.²⁷ Herevî meşhur dilcilerden Ebû Mansûr el-Ezherî'nin talebesidir. Kitabını telif ederken hocası Ezherî'den çok istifade ettiğini bizzat kendisi şu şekilde açıklamaktadır: "Bu kitabı ortaya koymak için senelerimi verdim.

---

talebelerinin sonuncusu olan Ebû Bekr b. Ebi'l-Heysem Abdissamed el-Mervezî ise h. 463'te vefat etmiştir. (Zehebî III, 1131)

²³ İbn Hacer I, 518-519.

²⁴ Nüshanın rivâyeti sonraki âlimlere daha çok bu Yûsuf b. Halîl kanalıyla intikal etmiştir.

²⁵ Saklan, 24.

²⁶ Kitabın Zâhiriyye kütüphanesindeki yazmaları için bkz. el-Fihrisü'ş-Şâmil I, 643; II, 703; III, 1598.

²⁷ el-Kettânî, 156.

Ömrümün çoğunu ona harcadım. Onda açıklamış olduğum her bir kelimeyi mutlaka daha önce Ezherî'ye arzetmişimdir. Beğenmediklerini kitaptan çıkardım, doğru bulduklarını da ona koydum" Bu ifade Herevî'nin kendi hattından nakledilmiştir. (v. 1^a)

Herevî'nin bu eserini kendisinden Ebû Ömer Abdülvâhid b. Ahmed el-Herevî ve Ebû Osmân İsmâil b. Abdurrahmân en-Neysâbûrî rivâyet etmiştir.²⁸ Kitabın 4756 - 4757 numarada kayıtlı olan nüshasının 1. cildi h. 508'de, 2. cildi ise 499'da istinsah edilmiş. Ciltler aslında farklı olup sonradan birleştirilmiştir. 21'er satır ve 20,5 x 14,5 cm. ebadında olan nüshanın ilk cildi 238, ikinci cildi ise 233 varaktır. Bu nüsha Ebû Sehl Muhammed b. el-Hasen ez-Zevzenî rivâyetidir.²⁹

Alfabetik tertibe sahip olan eserin ilk cildi sâd ve vâv harfleriyle başlayan kelimelerle sona ermektedir. Her bir maddede önce âyetlerde, daha sonra da hadislerde geçen garip kelimeler îzâh edilmiş, fakat hadislerin tam metni zikredilmemiştir.

Bu eserin başından ve sonundan eksik diğer bir nüshası 4691 numarada kayıtlıdır. 281 varaklık olan nüsha, kitabın zâl ve fâ' harfleri ile başlayan kelimelerden sâd ve lâm harfleriyle başlayan kelimelere kadar olan kısmını ihtiva etmektedir. 5291 numarada kayıtlı büyük ve tam olan tek ciltlik nüsha ise h. 554 tarihinde Hıms'ta istinsah edilmiş olup, 338 varak, 23 satır ve 31 x 25 cm. ebadındadır.³⁰

İbnü'l-Esîr Ğarîbü'l-hadis'e dair meşhur eseri Nihâye'nin mukaddimesinde Herevî'nin bu kitabını överek, onu daha önce benzeri olmayan bir eser olarak tavsif etmiştir. Ona göre bu eser, hem orijinal hem de çok geniştir. Bu yüzden hadis ve haberlerin Ğaribi konusunda sonra gelen âlimlerin ana kaynağı olmuştur.³¹

²⁸ İbn Hayr, 69.

²⁹ Saklan, 22-23.

³⁰ İkinci cildini ihtiva eden başka bir nüshanın tavsifi için bkz. Saklan, 23. "Ğarîbeyn" in muhtelif kütüphanelerdeki yazma nüshaları için bkz. el-Fihrisi'ş-Şâmil II, 1131-1133.

³¹ İbnü'l-Esîr, en-Nihâye I, 8-9.

8. el-Huseyn b. Mes'ûd el-Ferrâ' el-Beğavî (516/1122),
Mesâbîhu's-Sünne

Beğavî bu eserinde hadisleri kendine has olan sıhâh ve hisân taksimine tabi tutarak biraraya getirmiştir. O mukaddimedede bu iki ıstılahı şu şekilde açıklamaktadır: "Sıhâh, Buhârî ve Müslim'in ikisinin birden veya sadece birinin rivâyet ettiği hadislerdir. Hisân ise, Ebû Dâvûd, Tirmizî ve diğer hadis imamlarının rivâyet ettikleridir. Hisân'ın çoğu âdil kişinin âdil kişiden nakli olup sahihtir. Ancak isnat sıhhati bakımından Buhârî ve Müslim'in şart koştuğu yüce dereceye ulaşamamıştır. Ahkâmın çoğunun sübûtu hasen hadisler yoluyla." Beğavî daha sonra hasen hadislerden zayıflık ve ğariblik bulunanlara işaret ettiğini, münker ve mevzû olan rivâyetleri ise kitabına hiç almadığını beyan etmiştir.

Yusuf Ağa kütüphanesinde Mesâbîhu's-Sünne'nin birçok yazma nüshası vardır.³² Bunlardan 4685 ve 4686 numaralarda kayıtlı olan iki nüsha istinsah tarihi bakımından incelediğimiz döneme âittir. 4685 numarada olan nüsha 209 varak olup kitabın tamamını ihtiva ettiği sonundaki *temme'l-kitâb* ifadesinden anlaşılmaktadır. Bu nüsha Ömer b. Davud b. Yahya b. Mahmud et-Tebrîzî tarafından h. 671'te istinsah edilmiştir. Başında ve sonunda bulunan sema kayıtlarında onun h. 676'da sema edildiğini görmekteyiz.

4686 numarada olan ise 191 varak olup, Kitâbü'l-Kisâs ile başlamakta ve önceki nüshanın sonu gibi "Sevâbü hâzihi'l-ümme" bâbı ile bitmektedir. Ancak bu babın olduğu son varagın değişik bir mürekkep ve yazıyla buraya ilâve edildiği görülmektedir. Bu nüshanın yazısı ilk nüshanın yazısından farklıdır. İstinsah tarihi, yeri ve müstensih adı da belirtilmemiştir. Ancak yazı karakterinden incelediğimiz döneme âit olduğu anlaşılıyor.

Beğavî herbir konuyla ilgili hadislerden önce Sahîhayn'da geçenleri *mine's-sıhâh*, daha sonra da diğer kaynaklardan seçtiklerini *mine'l-hisân* başlıkları altında sunmaktadır.

---

³² Tavsifleri için bkz. Saklan, 44. Muhtelif kütüphanelerdeki yazmaları için bkz. el-Fihrisü's-Şâmil III, 1490-1507.

9. Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî (538/1143), el-Fâik fî Ğarîbi'l-Hadîs

Ğarîbü'l-hadîs kaynaklarından olan eserin 5068 numarada kayıtlı I. cildi h. 670'de Rumbegî b. Cârîk b. Ahmed b. Ebû Bekr el-Lâzîkî tarafından istinsah edilmiştir. 253 varak olan bu cilt, 19 satır ve 26 x 18 cm. ebadındadır. Alfabetik tertibe sahip olan kitabın bu birinci cildi, kâf harfinin başından *ittekû'n-nâr ve lev bi şikk temre* hadisi ile sona ermektedir. Yazısı gayet güzel ve okunaklı olan nüshanın tashîh ve mukâbele işlemi,³³ h. 674 yılının Zülhicce ayının son on gününde tamamlanmıştır.

10. Ebû Muhammed Abdülhakk b. Abdurrahmân İbn Harrât el-İşbîlî (581/1185)

İbn Harrât'ın büyük, orta ve küçük olmak üzere Ahkâm'a dair üç eserinin olduğu anlaşılmaktadır.³⁴ İbn Harrât el-Câmi'u'l-Kebîr'inde Altı Ana Hadis kitabını biraraya getirmiş ve Bezzâr'ın Müsned'i gibi diğer kaynaklardan bunlara bir çok ilâveler yapmıştır. Böylece sahih ve illetli hadislerden 20 ciltlik büyük bir eser ortaya çıkmıştır. O, ayrıca illetli olan rivâyetlerin illetlerini göstermeye de çalışmıştır. İbn Harrât'ın âlimler arasında çok kullanılan Ahkâm'ları, Büyük ve Küçük Ahkâm'lar olmuştur. Ancak Büyük Ahkâm ile Orta Ahkâm'ın kastedildiği söylenmektedir.³⁵

Ebû Abdullah b. el-Ebbâr (658/1260) 'a göre İbn Harrât Büyük ve Küçük olmak üzere iki Ahkâm yazmıştır. Ondan önce Ebû'l-Abbâs b. Mervân da bu türden kitap telif etmiştir. Bu yüzden İbn Harrât ahkâma dair kitap telifinde onun peşinden gelmektedir. İbn Harrât ayrıca dil konusunda büyük bir eser yazarak onunla âdetâ Herevî'nin Kitâbü'l-Ğarîbeyn'ine nazîrede bulunmuştur. Tunus'ta bulunan Ebû Muhammed b. Hârûn et-Tâî İbn Harrât'ın Küçük Ahkâm'ını Zehebî için yazıp göndermiş

³³ Birinci cildin başka bir nüshası ve ikinci cildin yazması için bkz. Saklan, 18. Fâik'in muhtelif kütüphanelerdeki yazma nüshaları için bkz. el-Fihrisü's-Şâmil II, 1140.

³⁴ Bunların muhtelif kütüphanelerdeki yazma nüshaları için bkz. el-Fihrisü's-Şâmil I, 58-59

³⁵ Telidî, Tûrâsü'l-Meğâribe s. 55-56, 117.

ve Ebü'l-Hasen b. Ebî Nasr' ın onu müellifi İbn Harrât'tan semâ ederek kendilerine rivâyet ettiğini bildirmiştir.³⁶

a. el-Ahkâmü'l-Kübrâ fi'l-Hadîs

İbn Harrât'ın bu eserinin hacminin altı cilt olduğu bilinmektedir.³⁷ 5059-5064 numaralarda kayıtlı olan nüshamız da altı cilt olup Sadreddin Konevi'nin vakfettiği kitaplardandır. İlk dört cilt h. 614'te Malatya'da, 5. ve 6. ciltler ise h. 613'te Malatya ve Halep'te istinsah edilmiştir. 15 satır ve 26x18 cm. ebadında olan nüshanın ciltleri sırasıyla 172, 164, 191, 172, 207 ve 195 varaktır. Başında ve sonunda sema kayıtları bulunan nüsha eserin tam bir nüshasını teşkil etmektedir.³⁸

4679 ve 4680 numaralarda ise eserin 2. ve 5. ciltleri mevcuttur. Bu iki cilt Ahmed b. Abdülhâlık tarafından h. 609'da istinsah edilmiştir. 263 ve 288 varak olan ciltlerin herbiri 17 satır ve 23 x 16 cm. ebadındadır. İkinci cilt Cenâiz kitabı ile başlamakta Talâk kitabının tamamlanmasıyla sona ermektedir. Büyû' kitabı ile başlayan beşinci cilt ise kitabın sonuna kadar olan kısmını ihtiva etmektedir. Buna göre bu nüshanın altı cilt değil beş ciltlik olduğu anlaşılmaktadır.

b. Muhtasarü'l-Ahkâmi'-Şer'iyeye

Bu, el-Ahkâmü'l-Kübrâ'nın müellifi İbn Harrât tarafından ihtisar edilmiş halidir. el-Ahkâmü's-Suğrâ ile herhalde bu kitap kastedilmektedir. Bunun on varaklık baş kısmı yanlışlıkla 5487 numarada kayıtlı Ebû Hâtim İbn Hibbân'ın Sünen'inin önüne ciltlenmiştir. Kitabın geri kalan büyük kısmı ise 5067 numarada kayıtlıdır. Bu nüsha h. 639'da istinsah edilmiş olup 243 varak, 19 satır ve 26 x 19 cm. ebadındadır.³⁹

Baştaki rivâyet kaydında; bu nüshayı Mescid-i Aksâ hatîbi olan Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Me'âfirî'nin rivâyet ettiği, onun bu

³⁶ Zehebî IV, 1351-1352.

³⁷ İbn Harrât'ın el-Mu'tell mine'l-Hadîs adında yine altı ciltlik bir eserinden daha bahsedilmektedir. (et-Telîdî,267) Bu eser belki de el-Ahkâmü'l-Kübrâ'nın aynısı olup, sadece isim farklı kullanılmıştır.

³⁸ Saklan, 1.

³⁹ Saklan, 52. Muhtelif kütüphanelerdeki yazma nüshaları için bkz. el-Fihrisü's-Şâmil II, 1397.

kitabı müellifi İbn Harrât'tan h. 576'da semâ ettiği ve kendisinden de Fâris b. İbrahim el-Ensârî'nin dinlediği kaydedilmektedir. Bu kitap h. 680 senesinin Şevvâl ayında vakfedilmiştir (v. 1^a)

İbn Harrât mukaddimede; bu kitabında halal-haram, terğîb-terhîb, sevâb-ıkâb gibi konularda Altı Kitap'tan -İbn Mâce'nin Sünen'ini değil Muvatta'ı almıştır- ve zaman zaman da yerinde açıklayacağı başka kaynaklardan seçtiği, isnadı sahih ve büyük hadis âlimlerince maruf olan hadislere yer vereceğini bildirmiştir (v. 1^b)

Kitabında tenkide maruz kalabilecek rivâyetler için yaptığı şu açıklama da dikkat çekicidir: "Mürsel veya mevkuf olma yahut râvîlerinden birinin eleştirilmiş olması gibi sebeplerle tenkit edilen bazı rivâyetler geçebilir. Her görüş kabul edilmeyeceği gibi, her görüşle amel de edilmez. Hakkında herhangi bir eleştiri bulunan rivâyetlerin hepsi terkedilecek olsaydı, hadis âlimlerinin elinde son derece az sayıda rivâyet kalırdı. Bu meselenin tartışması başka bir yerde yapılır." Kitabında bu türden rivâyetlerin azlığını dile getiren İbn Harrât, muhtemelen onlardan bazılarını işaret edeceğini söylemiştir. O bu eserinde "hadislerin senetlerini kısa tuttuğunu, çünkü Rasûlüllah (a.s.)'ın hadislerinde asıl maksadın onları anlamaya çalışmak olduğunu" söyleyerek mukaddimeyi bitirmiştir (v. 2^a)

4687 numarada kayıtlı 221 varaklık Sadreddin Konevî'nin vakfettiği kitaplardan başında ve sonunda birkaç varaklık eksiklik bulunan bir eserin de Muhtasarul-Ahkâmî'l-Kübrâ olduğu bildirilmiştir. Ancak bu kitabı inceleme imkânı bulamadığımız için kesin bir şey söyleyemiyoruz.

11. Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali İbnü'l-Cevzî (597/1200), el-Mevzû'ât mine'l-Ehâdisi'l-Merfû'ât

İbnü'l-Cevzî'nin mevzû'ât hadisler konusunda yazdığı ve sonrakiler için önemli bir kaynak olan bu eserin üç ciltlik nüshası 4681-4683 numaralarda kayıtlıdır. Sayfa kenarlarında mukâbele kayıtları olmadığı gibi, başında ve sonunda sema kaydı da mevcut değildir. Bu nüshayı müellifin oğlu Ali asıl nüshadan h. 604-605 yıllarında istinsah etmiş ve babasının bu eseri yazmayı h. 572'de bitirdiğini kitabın sonunda

bildirmiştir. Ciltler sırasıyla 246, 243 ve 223 varak olup 17 satır, 20 x 15 cm. ebadındadır.⁴⁰

Kitabın başında 65 varaklık kısımda konuyla ilgili bilgi ve rivâyetler işlendikten sonra, 50 kitap (bölüm) başlığı altında mevzu olduğu bildirilen hadisler incelenmiştir. Ancak Kettânî bu hususta şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Şu kadar var ki o, hadislere mevzû hükmünü vermede çok gevşek davranmıştır. Öyleki zayıf, hattâ Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce'nin Sünen'leri, Hâkim'in Müstedrek'i gibi mutemed kitaplarda geçen hasen ve sahih hadisleri de bu kitabına aldığı olmuştur. Hattâ Sahîh-i Müslim'de ve Sahîh-i Buhârî'de geçen birer hadise de eserinde yer vermiştir. Bu yüzden birçok âlim tarafından onun tenkidine dair kitap yazılmıştır."⁴¹

**12. el-Kâdî Ebü'l-Mekârim Ahmed b. Muhammed el-İsbehânî
(597/1200), Esmâü Ricâli'l-Hadîs**

"Müsnidü İsbehân" olarak bilinen el-Kâdî Ebü'l-Mekârim Ahmed b. Ebî 'Îsâ Muhammed el-İsbehânî uzun ömürlü olup doksan küsur yaşında iken vefat etmiştir.⁴² 4692 numarada kayıtlı nüsha Sadreddin Konevî'nin vakfettiği kitaplardan olup dört cüzdür. Her cüzün sonunda semâ kayıtları vardır. Toplam 259 varak olan nüsha, 21 satır ve 25 x 17 cm. ebadındadır.⁴³ Bu eserde alfabetik olarak isimler sıralanıp onlardan alınan hadislere yer verilmiştir. Dördüncü cüzün sonunda kadın isimleri bulunmaktadır. Buna göre eser Mu'cem türünden bir kitaptır. Yani müellif hocalarının isimlerini alfabetik olarak tertip edip, onlardan aldığı rivâyetlerine örnekler sunmuştur.

---

⁴⁰ Saklan, 47. Muhtelif kütüphanelerdeki 22 yazma nüshası için bkz. el-Fihrisü'ş-Şâmil III, 1638-1639. Bu nüshalar içinde istinsah tarihi bakımından en önce olanı Yusuf Ağa kütüphanesindeki tanıtığımız nüshadır.

⁴¹ el-Kettânî, 149.

⁴² Zehebî IV, 1347.

⁴³ Saklan, 17.

13. İbnü'l-Esîr el-Cezerî Ebü's-Seâdât el-Mübârek b. Muhammed (606/1209)

a. Câmi' u'l-Usûl fî Ehâdîsü'r-Rasûl

İbnü's-Salâh (643/1245) ile Nevevî (676/1277), ilk muhaddisler ile sonraki muhakkik âlimlere uyarak İbn Mâce'nin Sünen'ini hariç tutarak *Kütüb-i Hamse* ıstılahını benimsemiştir.⁴⁴ Beş Kitabın ricâli için ilk kitabı Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed el-Berkânî (425/1033)'nin yazdığı kabul edilmektedir. O, İbn Mâce hariç Sahihayn ile Üç Sünen'de geçen râvîleri sahâbeden başlayarak müelliflerin hocalarına kadar tanıtmıştır.⁴⁵

Etrâfû'l-Kütübî's-Sitte'si ile Şurût'l-Eimmeti's-Sitte'sinde altıncı kitap olarak İbn Mâce'ye yer veren ilk âlim Ebü'l-Fadl Muhammed b. Tâhir el-Makdisî (507/1113)'dir. Daha sonra İbn 'Asâkîr (571/1175) ile Mizzî (742/1341) Kütüb-i Sitte Etrâfı ve Ricâl'i için hazırladıkları eserlerde Makdisî'ye tabi olmuştur. Rezîn b. Mu'âviye (535/1140) Tecrîd'inde ve İbnü'l-Esîr el-Cezerî de Câmi' u'l-Usûl'ünde altıncı kitap olarak İmam Mâlik'in Muvatta'ını esas alarak, onların hadislerini biraraya toplamaya çalışmışlardır.⁴⁶

Yusuf Ağa kütüphanesinde İbnü'l-Esîr'in Câmi' u'l-Usûl'ünün tamamını veya bir bölümünü ihtiva eden birçok yazma nüshası bulunmaktadır. Bunlardan 5045 numarada kayıtlı olan nüsha eserin 1. cildi olup h. 593'te yani müellifin ölümünden onüç yıl önce istinsah edilmiştir. Toplam 274 varak olan bu cilt, 19 satır ve 25,5 x 19 cm. ebadındadır.⁴⁷

Câmi' u'l-Usûl üç ana kısımdan (rûkn) oluşmaktadır. Önce uzun bir mukaddimede Hadis Usûlü konuları işlenmiştir. Daha sonra kitabın esas kısmı (Mekâsıd) gelmektedir. Burada bölüm (kitap) başlıkları alfabetik olarak tertip edilerek alt başlıklara ayrılmış ve herbirine âit hadisler altı kitaptan alınarak ilgili yerlere yerleştirilmiştir. Bu kısmın sonunda Levâhık ve Ğarîbü'l-hadis bölümleri bulunmaktadır. Son kısım (Havâfîm) ise üç

⁴⁴ el-Kettânî, 12.

⁴⁵ İbn Hayr, 222.

⁴⁶ el-Kettânî, 12-13.

⁴⁷ Diğer nüshalar için bkz. Saklan, 9-10.

fenne ayrılmış olup, bunların ikincisinde kitapta geçen şahısların biyografileri işlenmiştir.

b. Şerhu Ğarîbi'l-Hadîs

Bu kitap 5072 numarada kayıtlı koleksiyon içindedir. Bu koleksiyonda üç ayrı eserden bazı kısımlar mevcuttur. Bunlardan ilki, üzerinde duracağımız kitaptır. Hicri 6. asır yazmalarından olduğu belirtilen eserin 4. cüzünden 5 formalık (kerârîs) kısmını ihtiva eden nüsha, 49 varak olup 21 satır ve 26 x 18 cm. ebadındadır.⁴⁸ Koleksiyondaki 3. kitabın sonunda farsça olarak hattının 7. veya 8. hicrî asra âit olduğu söylenmektedir. Bu nüshanın açıklandığı gibi hicrî 6. asır yazmalarından olduğu kabul edilecek olursa, onun henüz müellif hayatta iken yazılmış olduğunu düşünmek doğru olacaktır.

Eserde kitap (bölüm) isimleri alfabetik olarak sıralanmış, her bir bölüm kendi içinde fasıllara, fasıllarda fer'elere ayrılarak ilgili hadislere yer verilmiştir. Eserin bu 4. cüzü 7. kitabın ikinci fer'i olan *Hakku'l-mer'e 'ale'z-zevc* ile başlamakta ve 10. kitap olan "Sifât" konusundaki hadislerle sona ermektedir. Sonunda 5. cüzün, sâd harfinin ğaribinin açıklamasından "Salât" kitabı ile devam edeceği bildirilmiştir.

Zikredilen hadislerden sonra -meselâ *ahreçehû Ebû Dâvûd* gibi- geçtiği kaynağa işaret etmenin yanında, ayrıca sayfa kenarlarında hadisin Kütüb-i Sitteden geçtiği kaynakların rumuzları ile sahâbî râvîlerinin isimleri de kaydedilmiştir. Altıncı kitap İbn Mâce'nin Sünen'i değil İmam Mâlik'in Muvatta'dır. Böylece gerek kitap isimlerinin alfabetik sıralanışı gerekse bu rumuzların konması, kitabın İbnü'l-Esîr'in Câmî'u'l-Usûl'ünün son kısmı olduğunu göstermektedir. İçinde geçen atıflar da onun Câmî'u'l-Usûl'ün devamı olarak telif edildiğini göstermektedir. Meselâ bir yerde şöyle denmektedir: "O, kitabın sonunda el-Levâhık bölümünde zikredilmiştir" (v. 25^a) Yani bu rivâyet, Câmî'u'l-Usûl'ün sonundaki Levâhık bölümünde geçmektedir.

14. Ebû 'Amr Osmân İbnü's-Salâh (643/1245), Ma'rifetü Envâi 'İlmi'l-Hadîs

İbnü's-Salâh Hadis Usûlü'ne dair bu meşhur eserini el-Medresetü'l-Eşrefiyye'de Hadis hocalığı esnasında ders notu olarak hazırlayıp bölüm

⁴⁸ Saklan, 69.

bölüm taleblere imlâ etmiş, bu yüzden onda konuların sıralanışı bazen mütenâsip olmamıştır. Bu kitapta Hadis Usûlü konuları 65 nev'e ayrılarak herbirinde özet bilgi sunulmuştur. Çünkü bunların çoğunda daha önceden bir veya birkaç müstakil kitap telif edilmiş bulunmaktadır. Böylece Hadis ilminin muhtelif branşları hakkında özet bilgi sunan bu kitap, "Hadis İlimine Giriş" (Mukaddime) kitabı olarak âlimler arasında büyük kabul görmüştür.

Yusuf Ağa kütüphanesinde bu eserin henüz müellifi hayatta iken yazılmış olan bir nüshası iki değişik yerde kısımlar halinde bulunmaktadır. Nüshanın Sadreddîn Konevî'nin vakfettiği kitaplardan olduğu belirtildiğine göre, muhtemelen bizzat o bu kitabı İbnü's-Salâh'tan semâ etmiştir. H. 631'de Dimeşk'te istinsah edilmiş olan nüshanın başından 27. nev'e kadar ve 45. nev'den kitabın sonuna kadar olan kısmı 4690 numarada kayıtlı olan koleksiyonun üçüncü kitabıdır. 27. nev'den 45. nev'e kadar olan kısım ise 5439 numarada kayıtlı olan koleksiyonun ikinci kitabıdır.⁴⁹

İbnü's-Salâh'ın kitabını kendisinden çok sayıda kişi semâ etmiştir. Yazma nüshalar bilhassa onun meşhur râvîlerinden şu iki kişiye dayanmaktadır: Ebû Abdullah Muhammed b. el-Huseyn el-Hamevî (680/1281) ve Ebü'l-Fedâil Yusuf b. Muhammed (685/1286). Âişe Abdurrahmân'ın h. 661'de istinsah edilen nüshayı günümüze ulaşan en eski nüsha olarak tespiti isabetli değildir.⁵⁰ Çünkü tanıttığımız nüshanın istinsah tarihi h. 631'dir. Ayrıca h. 643'ten önce istinsah edilmiş olan dört nüshanın daha varlığı bilinmektedir.⁵¹

⁴⁹ Eserin kütüphanedeki diğer bir nüshasının tavsifi için bkz. Saklan, 39.

⁵⁰ İbnü's-Salâh'ın 'Ulûmu'l-Hadîs'ine yazdığı mukaddime s. 43. Kitabın meşhur onbeş râvîsi için bkz. s. 39-43.

⁵¹ Bunlar ve muhtelif kütüphanelerdeki diğer yazmaları için bkz. el-Fihrisü's-Şâmil III, 1534-1538.

15. el-Envârü'l-Lüm'a fi'l-Cem' beyne Teferrüdâti Ehâdisi's-Sihâh es-Seb'a

Bu ismi taşıyan eser kütüphane kataloglarında Ebû Sa'd Mahmûd b. Kemâl es-Sâvî (653/1255)'ye nispet edildiği gibi, İbnü's-Salâh ve Ebû 'Avâne Yakûb b. İshâk'a da nispet edilmektedir.⁵²

Bu eserin tam bir yazma nüshasını gören Ahmed Naim'in onun mukaddimesinden aktardığı bilgilere göre; kim olduğu tespit edilemeyen müellif önce Sahîh-i Müslim'i tecrîd ederek onbeş sene talebeye okutmuş. Sonra Sahîh-i Buhârî'den Sahih-i Müslim'de olmayan hadisleri çıkarmış. Daha sonra da Tirmizî, Ebû Dâvûd, İbn Mâce, Dârimî ve nihâyet Nesâî'nin Sünen'lerinden herbiri için aynı işlemi yaparak, bu yedi kitabın hadislerini tekrarsız olarak ayrı ayrı cüzler halinde toplamıştır. Bu tertibin kusurlu yönü, birkaç kaynaktan geçen bir hadisin sadece tek kaynaktan geçiyormuş gibi kabul edilme ihtimalidir. Ahmed Naim bu kitabın Taberistan veya Diyarbakır'da h. 653'ten 683'e kadar uzanan bir zaman diliminde telif edildiğini tahmin etmiş ve müellifinin Kâtip Çelebi tarafından da tespit edilemediğine dikkatimizi çekmiştir.⁵³

Müellifi belli olmayan bu eserin Yusuf Ağa kütüphanesindeki nüshasına göre toplam altı cüz olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü 6. cüzün sonunda eserin tamamlandığı ifade edilmektedir. Buna göre Nesâî'nin Sünen'inin diğer altı kitaptan farklı olan hadisleri ayrı bir cüzde çıkarılmamış olmaktadır. Ahmed Naîm ise yukarıda geçtiği gibi bunun yapıldığını söylemektedir. O, ayrıca eserin telifinin h. 683'e kadar sürdüğünü tahmin etmiştir. Halbuki altı cüzlük bu nüshanın istinsah tarihi h. 675'tir.

6816 numarada kayıtlı nüsha Abdülazîz (?) b. Ebî Bekr tarafından h. 675'te yazılmıştır. Toplam 182 varak olan nüsha, eserin 3, 4, 5 ve 6.

---

⁵² Bu eserin muhtelif kütüphanelerdeki yazma nüshaları için bkz. el-Fihrisü'ş-Şâmil I, 262. Ebû Abdullah Muhammed b. 'Atîk el-Lâridî (646/1248)'nin de Envârü'l-Misbâh fi'l-Cem' beyne'l-Kütübi's-Sünneti's-Sihâh adında bir eseri bulunmaktadır. (Zehebî IV, 1436; el-Kettânî, 175)

⁵³ Zebîdî, et-Tecrîdü's-Sarîh trc. Bâbanzâde Ahmed Naîm - Kâmil Mirâş, Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi (Mukaddime) I, 264, dn. 1.

cüzlerini ihtiva etmektedir. Nüsha 23 satır ve 26 x 19 cm. ebadında olup⁵⁴ her bir cüzün başlığı şu şekilde sıralanır:

3. cüz (v. 1-84) Tirmizî'nin Buhârî ve Müslim'den teferrüd ettiği hadisler

4. cüz (v. 85-111) Ebû Dâvûd'un Buhârî, Müslim ve Tirmizî'den teferrüd ettiği hadisler

5. cüz (v. 112-132) İbn Mâce'nin yukarıda geçen dördünden teferrüd ettiği hadisler

6. cüz (v. 133-182) Dârimî'nin önceki beş imamdan teferrüd ettiği hadisler

16. Mâ İttefeka el-Buhârî ve Müslim ve Mâ İnfereâ

4694 numarada kayıtlı başı ve sonundan birkaç varak eksiklik bulunan bu kitabın müellifi belli değildir.⁵⁵ Nüsha 170 varak olup, 19 satır ve 24,5 x 18 cm. ebadındadır.⁵⁶ Sadreddin Konevî'nin vakfettiği kitaplardan olan eserin sayfa kenarlarında yer yer İbnü's-Salâh'tan nakledilen kısa açıklama notlarının bulunduğu görülmektedir.

Kitap sahâbî râvileri göre tertip edilmiştir. İlgili sahâbînin rivâyetlerinden önce müttefekun 'aleyh olan, sonra sadece Buhârî'nin kitabında, daha sonra da sadece Müslim'in kitabında geçenler 1., 2. hadis demek suretiyle sayılarla zikredilir. Meselâ el-Müttefak 'aleyh min müsnedi Ebî Mûsâ Abdullah b. Kays el-Eş'arî ..., Efrâdü'l-Buhârî ..., Efrâdü Müslim ... gibi.

17. Esmâü's-Sahâbe ve 't-Tâbiîn

Hicrî 6. asır yazmalarından olduğu anlaşılan bu eserin müellifi de tespit edilemedi. İsimlerin alfabetik olarak sıralandığı bu kitabın başından ve sonundan eksiklik vardır. Mevcut kısımda bâ ile sîn harfleri arasındaki

⁵⁴ Saklan, 16.

⁵⁵ Ebû Muhammed Abdülğani b. Abdülvâhid el-Makdisî el-Cemmâ'îlî (600/1203)'nin Mâ İttefeka 'aleyhi'-Şeyhân adlı eserinin yazma nüshası için bkz. el-Fihrisü'ş-Şâmil III, 1347. Ayrıca bkz. a.g.e. II, 1278.

⁵⁶ Saklan, 46.

isimler bulunmaktadır. 5073 numarada kayıtlı olan bu nüsha 118 varak olup, 25 satır ve 26 x 20 cm. ebadındadır.⁵⁷

Burada son olarak Yusuf Ağa kütüphanesinde bulunan önemli koleksiyonlardan bahsetmek istiyoruz. Bunlarda İbn Arabî ve Sadreddîn Konevî gibi âlimlerin yazmış oldukları eserlerin -bazen kendi hatlarıyla- orijinal nüshaları bulunmaktadır.

Meselâ 4874 numarada kayıtlı koleksiyonda dört ayrı kitaptan kısımlar vardır. İlk kitap Nahv ilmine dairdir. İkinci kitap yukarıda tanıttığımız el-Kâsım b. Sellâm'ın Ğarîbü'l-Hadîs'inin bazı cüzleridir. Üçüncü kitap başı ve sonu eksik olan bir fıkıh kitabıdır. Dördüncü kitap ise Tuhfetü's-Sıbyân adında manzum bir Arapça-Farsça sözlüktür.

5439 numarada kayıtlı olan koleksiyon içinde iki ayrı eserin kısımlarını görüyoruz. Baştan 125 varaklık kûffî-mağribî yazıyla yazılmış olan eserin İmam Mâlik'in Muvatta'nın bir bölümü olduğu anlaşılmaktadır. Sonraki kısım ise yukarıda bahsettiğimiz İbnü's-Salâh'ın Hadis Usûlü kitabının bir bölümüdür.

Yine 4690 numarada kayıtlı olan koleksiyon üç kitabı ihtiva etmektedir. İlki Muhyiddin İbn Arabî'nin 'Ukletü'l-Müstevfîz adlı kitabından parçalar olup kendi hattıyla olma ihtimali vardır. İkinci kitap bir fıkıh kitabının bazı cüzleridir. Üçüncüsü de İbnü's-Salâh'ın kitabının bir önceki koleksiyonda eksik olan kısmıdır.

Bunlar gibi Yusuf Ağa kütüphanesinde İslâmî ilimlere dair ilk dönemlere âit çok sayıda önemli yazma eserin nüshası bulunmaktadır. Onlar erbabınca araştırılıp-incelenmeyi beklemektedir. Biz bu yazımızda elimizden geldiği ölçüde Hadis ilmiyle ilgili olan önemli yazmaları tanıtmaya çalıştık. Ele aldığımız dönemden sonra telif ve istinsah edilmiş olan çok sayıda kıymetli eserin orijinal yazma nüshalarını da yine bu kütüphanede görmek mümkündür. Titiz bir inceleme neticesinde birçok eserin ilim âlemince pek bilinmeyen değerli yazma nüshaları gün ışığına çıkarılabilecektir. Netice olarak, araştırmacılar için bu kütüphanenin büyük bir hazine olduğunu burada özellikle dile getirmek istiyoruz.

---

⁵⁷ Saklan, 17.

BİBLİYOGRAFYA

Abdülfettâh Bereke, "Hakîm et-Tirmizî", Diyânet İslâm Ansiklopedisi XV, 196-198.

Dehlevî Abdulazîz b. Şâh Veliyyullah, Büstânu'l-muhaddisîn (trc. Ali Osman Koçkuzu), D. İ. B. Yay., no: 247, Ankara 1986.

el-Fihrisü's-şâmil li't-türâsi'l-'arabî el-İslâmî el-mahtût: el-Hadîsü'n-nebevî eş-şerîf ve 'ulûmühû ve ricâlühû, I-III, Hazırlayan: Müessesetü Âli Beyt, el-Mecma'u'l-Melikî (Ürdün), Ammân 1411/1991.

İbnü'l-Esîr el-Cezerî Mecdüddîn el-Mübârek b. Muhammed, en-Nihâye fî ğarîbi'l-hadîs ve'l-eser, I-V, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî - Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, Kâhire 1385/1965.

İbn Hacer el-'Askalânî Ahmed b. Ali, el-Mecma'u'l-müessis li'l-mu'cemi'l-müfehriş thk. Yûsuf Abdurrahmân el-Mar'aşlî, I-IV, Beyrut 1413/1992, 1. bs.

İbn Hayr Ebû Bekr Muhammed b. Hayr el-İşbîlî, Fihrist mâ ravâhu 'an şüyühîhî, nşr. Franciscus Codera ve J.Ribera Tarrago, Beyrut 1399/1979, 2. bs. (Sarakosta 1893 bs. dan)

İbn Nukta Ebû Bekr Muhammed b. Abdilğanî, et-Takyîd li ma'rifeti's-sünen ve'l-mesânîd, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût, Beyrut 1408/1988, 1. bs.

İbnü's-Salâh Ebû 'Amr Osmân b. Abdirrahmân, 'Ulûmu'l-hadîs (Mukaddimetü İbni's-Salâh), thk. Âişe Abdurrahmân Bintü's-Şâtî', Kahire 1411 (el-Bulkînî'nin Mehâsinü'l-İstîlâh'ı ile)

Kâdî 'Iyâz Ebu'l-Fadl 'Iyâz b. Mûsâ el-Yahsubî, el-Ğunye: Fihristü şüyühî'l-Kâdî 'Iyâz, thk. Mâhir Züheyr Cerrâr, Beyrut 1402/1982.

Kettânî Muhammed b. Ca'fer, er-Risâletü'l-müstatrafe li beyâni meşhûri kütübî's-sünneti'l-müşerrefe, Kahraman Yay., İstanbul 1986.

Saklan Bilal, Konya Yusufâğa Kütüphanesinde Mevcut Hadis İle İlgili Yazma-Matbû Eserler (Basılmamış Doktora Semineri), Konya 1987

Sandıkçı Kemal, Sahîh-i Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar, Diyânet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1991.

Sezgin M. Fuâd, Geschichte des arabischen schrifttums (trc. Mahmûd Fehmî Hicâzî-Fehmî Ebu'l-Fadl, Târîhu't-türâs, I-II, Kahire 1977)

Şa`rânî Abdüvehhâb b. Ahmed, et-Tabakâtü'l-Kübrâ, (I-II), Dâru'l-Cîl, Beyrut 1408/1988

Telîdî Muhammed b. Abdillâh, Türâsü'l-meğâribe fi'l-hadîsi'nebevî ve 'ulûmihî, Beyrut 1416/1995.

Zebîdî Zeynüddîn Ahmed b. Ahmed, et-Tecrîdü's-sarîh li ehâdîsi'l-Câmi'î's-Sahîh (trc. Bâbanzâde Ahmed Naîm - Kâmil Miras, Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi, I-XII, D . İ. B. Yay., Ankara 1984)

Zehebî Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed, Tezkiretü'l-huffâz, I-IV, thk. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Mu'allimî, Dâiretü'l-me'ârif el-Osmâniyye Haydarâbâd 1375-77/1955-58 bs. dan ofset Dâru ihyâi't-türâsi'l-'arabî ts.